

nomaden waren, beweist schon ihre etappenweise Wanderung durch die südrussische Steppe: diese Leistung ist nur Vollnomaden zuzutrauen, eine bäurische Bevölkerung wandert nicht! Ausserdem war ja die südrussische Steppe für den Ackerbau ganz ungeeignet.

Ál-török nép- és személynevek

III.

Khazar. (Szeljegyzetek és egyéb mondanivalók). — A khazar népnév kérdéséről szóló multkori fejtegetésemhez Németh Gyula a MNy XXXV. évf. 68–71. lapjain néhány állítólagos kritikai megjegyzést és ex cathedra kijelentést fűzött. Egy darabig gondolkodtam azon, hogy az után, amit cikkében elmondott, és amely modorban azt elmondta, válaszoljak-e neki.

A helyzet ugyanis az, hogy immár két esztendeje elhúzódo vitatkozásunk során, egy-egy igen csak kiéleződött kérdésben, megúnva az ő szüntelen mellébeszélését, határozott és ünnepélyes formában felszólítottam már, hogy „az ő tudománya szerint“ nyilatkozzék végre világosan, hogy ezen az alapon aztán tovább beszélhessünk. A feltett kérdésre sohasem felelt.

Hivatkoztam a legszebb férfierényre, a bátorságra, hogy nyilatkozzék „bátran“, írja alá, amit mond, s aztán majd tovább vitatkozzunk (NNy IX, 259). Németh Gyula a feltett kérdésre nem felelt.

„A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felirata“ című fejtegetésemben (NNy X, 1–17) elemző kritika tárgyává tettem Németh Gyula „Die Inschriften des Schatzes von Nagyszent-Miklós. Budapest-Leipzig 1932“ c. könyvének görögírásos feliratairól szóló részét. B. von Arnim német tudóssal egyetemben tételről-tételre megvizsgáltuk ennek az állítólagos török feliratnak feltűnéstkeltő formában közzétett, és amint halljuk, még valami nagy erkölcsi jutalomban is részesített megfejtését, és megállapítottuk, hogy Németh Gyula „megfejtési kísérletének tudományos értéke Arnim szerint — semmi“ (NNy X, 9). A megfejtési kísérlet eredménye turkologiai szempontból „abszolút eredménytelenség“. A kérdésről szólva ugyancsak meg kellett állapítanom azt is, hogy a népvándorlaskori népekkel kapcsolatban a törökséggel „minden áron“ való próbálkozás a csőd szélére jutott“ (NNy X, 17).

Mindeme megállapításainkkal szemben Németh Gyula ismét a konok hallgatás kriptájába temetkezett.

Most azonban, amikor Németh Gyula ennyi elintézetlen tudományos ügy felhalmozódása után, — mintha közben mi

sem történt volna, újra megszólamlott, valóban mérlegelnem kellett, hogy vajjon vele szemben nem vagyok-e feloldva mindennemű válaszadás kötelezettsége alól.

S hogyha a történetek után mégis néhány reflexiót fűzünk a Magyar Nyelv újra elkövetett szószaporításaihoz, ezt csakis azért tesszük, hogy rámutassunk „a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a M. Tud. Akadémia támogatásával” megjelenő eme sajtótermék azon gyakorlatára, mellyel az egy csödbement ál-tudomány fejvesztett védelmében, azért, hogy olvasóinak figyelmét egyes magyar őstörténeti vonatkozásban súlyos realitások lényegéről elterelje, az elvakult polémia oly meg nem engedhető eszközeihez nyúl, melyekkel szemben, a tudományos közérdek szempontjából, tiltakozó szavunkat határozott formában fel kell emelnünk.

Annál nagyobb nyomatékkal szólunk erről ma, mert polémiai eszközeik durvaságát a múltban egyszer már a nyilvánosság előtt is. (NNy X, 30), meg 1938. márc. 18. kelettel a MNy szerkesztőjéhez címzett levélben is kifogásoltuk és visszautasítottuk.

Nem akarjuk követni Németh Gyulának kuszált és kapkodó tárgyalási módját, miért is megjegyzéseihez fűzött széljegyzeteinket alábbi osztályozással mondjuk el:

1. Mellébeszélés. A *khazar* népnévről szóló fejtegetésemnek közérthető és világosan kidomborodó lényege a következő volt: Élt egy bizonyos népkötelék a Kaukázus északi szakaszán, melyet különböző kútfők már a Kr. u. II–III. század óta *Khazir*, *hazar* név alatt ismertek. Ugyanezt a népköteléket magában a török (cagataj, oszmán-török) irodalomban is *hazar*, *hazar* néven nevezték. Ezekkel az elhallgathatatlan tényekkel szemben rámutattam a neovámberista irányzat azon hangtörténetileg abszurd népnévmagyarázó kísérletére, mely szerint ezt a mindenkoron χ -spiranssal kezdődő népnevet egy minden tudományos okszerűség nélkül előráncigált állítólagos modern török *kaz*- „kóborolni” jelentésű és explosív *k*-val kezdődő igével próbálták magyarázni. Megjegyzendő itt, hogy a Vámbergy által idézett **kaz*- ige, a maga mélyhangú alakjával, az ő saját csinálmánya volt. Ezt az ígét, ebben a formájában, kimutatni sehonnan sem lehet. Németh is közöl a kumükből egy *kaz*- „kóborolni” jelentésű jelenkori igetövet, de egyéb forrásokból ez is ellenőrizhetetlen.

Mindenki meggyőződhetik arról, hogy a néptörténeti tények ilyenén való felsorakoztatása, és a vámberista, majd neovámberista névmagyarázási kísérletnek velük való szembeállítása tulajdonképpen nem más, mint ezen fenhéjazó ál-tudomány csödjének, a többi közt, újabb beszédes bizonyítéka.

Magukat a kútfői tényeket és a szembeszökő hangtörténeti

erőszakoskodásokat (sőt holmi kis török nyelvújítási törekvéseket is) egyszerűen csak letagadni itt nem lehet.

Mi hát a tennivalója annak, akinek egy ilyen kártyavár a fejére szakad? Mellébeszélni, mellébeszélni, és ismét mellébeszélni...

Kezdődik tehát ez a lélekemelő manőver mindjárt a következőkkel: „... azt kifogásolja Mészáros Gyula, hogy... a források szókezdő χ -t mutatnak, s ezzel a neovámbéristák nem számolnak, mondja tovább. Ez aztán már nem felel meg az igazságnak. A Honf. Kial.-ban ezt írom (205. l.) a kazárokról: „...vegyesen *türk* és *ħazar* néven szerepelnek a bizánciaknál és a keleti forrásokban“ (MNy 68).

A vád megfogalmazásában ezt a „mondja“ szót én ritkítottam. Azért akarom felhívni a figyelmet erre a szóra, mert Németh Gyula olvasói számára ezt a nyilvánvaló szándékkal írta le, hogy nyomban utána kijelenthesse azt is, hogy: „Ez aztán már nem felel meg az igazságnak“.

Nézzük csak most már ezzel a fenhangú „igazság“-hirdetéssel szemben, hogy mi ennél az „igazság“-nál sokkalta könnyörtelenebb... valóság képe. Ez a valóság az, hogy én fejtegetésem során nem mondtam seholsem azt, hogy „a neovámbéristák nem számolnak“ azzal, hogy a források szókezdő χ -t mutatnak. Németh Gyula ezzel a csűrös-csavarással itt ugyanis úgy szeretné feltüntetni a dolgot, mint hogyha ő a bizánci és keleti források *ħazar* népnévének egyszeri, pusztán odavetett említésével (Honf. Kial. 205) már teljes mértékben „számolt“ volna fejtegetésem azon lényegével, mely szerint lehetetlenségnek tartom, hogy a mainak feltüntetett, egyébként pedig igazolatlan török **ka*- „kóborolni“ jelentésű (?) igető khazar nyelvterületen már a II–XV. század közt egy másodlagos-jellegű **ħa*- hangtani alakban fordulhatott volna elő(?). Amit ő tett, az semmi egyéb, mint a népnévnek egyszerű felemlítése. Ez semmi szín alatt sem lehet „számolás“ egy igen fontos hangtörténeti jelenséggel!

Amennyiben pedig az lett volna a célja ezzel a mellébeszéléssel, hogy igazmondásomat olvasói előtt kétségbevonja, az esetben leplezetlenül rá kell mutatnom arra, hogy Németh Gyula itt a való tényállást ferdítette el, s ezáltal a tudomány erkölcsével összeütközésbe került.

Lássuk tovább a halandzsázás többi mesterfogásait! Én a *Khazir*, *ħazar*... népnévvaltozatok felsorolásával kapcsolatban természetesen megemlítettem a kútfőket, ahol ezek a népnevek előfordulnak, s magát a történelmi kort is, melyben ezek a népnevek szerephez jutottak. Itt — sajnálatomra — meg, lehető régi chronologiai adatokról van szó. A II–III. századtól, elkezdve a XV. századig felmenőleg kimutattam, hogy ez

a népnév ezen a régi és hosszú időszakon belül kivétel nélkül mindig és mindenütt csak χ -s szókezdettel fordult elő. Teljes tudatában vagyok annak is, hogy ezen néptörténeti realitás megállapítása a neovámbérista feltevés számára halálos dőfést jelentett.

Ezzel szemben Németh Gyula nem a való tényállításokat vonta kétségbe, mert hiszen ezt bajosan is tehetné volna, hanem — az elfutó lovat el nem érhetvén, az ott maradt nyereg püföléséhez kezdett. Részint az általam felsorolt kútfők chronologiai értékét próbálta leszállítani, részint pedig, hogy nekem is jusson valami a jobbra-balra való vagdalkozásból, — ismét a szavahihetőségemet vonta kétségbe. Sőt duzzadó magabizásában nem átalotta leírni a következőket sem: „... meg kell jegyezni, hogy Mészáros Gyula ezeket a forrásokat inkább csak hírből ismeri“ (MNY 69).

Hát lássuk most már, hogy ki ismeri ama bizonyos kútfőket „inkább csak hírből“, — és kettőnk közül ki az, aki ezek javarésztét még hírből sem ismeri!

Vegyük csak sorjában, úgy ahogy Németh Gyula mind-egyikre egyenkint ráolvasta megfellebezhetetlennek feltüntetett szentenciáit:

„Bardésanes egy a II. század végén író szír gnosztikus, — hogy nála a kazárok szereplnének, ez az állítás csak hiányos kritikán alapulhat“ (MNY 69).

Ez a „hiányos kritika“ nekem szól. Ami azonban e II. századvégi szír gnosztikus művéből az alábbiakban szószerint idézhető, az viszont... egy kis szerénységre való intellemmel megtoldva Németh Gyulának szól: „Car, de son temps, les masses coalisées des peuples du Nord, j'entends parler des *Khazirs* et des *Pasils*, franchissant la Porte de Djor, sous la conduite de leur roi *Venaseb Sourhab*...“¹

Bardésanes, e nagyjelentőségű néptörténeti adata vonatkozólag, már Chorenei Mózes számára kútfőként szolgált. A szakirodalomban a kérdéssel már eddig is foglalkoztak.² Az sem volt vitás, hogy az említett királynév tiszta iráni eredetű név volt. Marquart is annak tartja. Ferd. Justi is helyes úton jár az ethnikum kérdésében: „*Wnasep Sürhap*, König der *Chazaren*, lieferte dem König *Walars* von Armenien eine Schlacht, worin letzterer fiel, Bardésanes bei Mose 2, 65...“ stb.³

¹ Bardésane, Fragments d'une histoire de l'Arménie, Victor Langlois, Fragmenta Historicorum Graecorum. Vol. V. pars II. Parisii MDCCCLXXII. 66.

² V. ö. W. Geiger—E. Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie. Strassburg, 1896—1904. II, 481; J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, 1898. 91—2.

³ Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch. Marburg, 1895. 368.

Menjünk tovább! Következik Chorenei (Xorenac'i) Mózes, akinek chronologiai értékét szintén le kellett szállítani. Németh Gyula diszkvalifikáló kinyilatkoztatása rávonatközölg így hangzik: „A Chorenei Mózesről nevezett munka a legújabb kutatások szerint a IX. század elején keletkezett“ (MNy 70). Se több, se kevesebb!

Mi a valóság? Chorenei (Xorenac'i) Mózes örmény történetíró a IV. század második felében született és az V. század végén halt meg: „Moïse de Khorène naquit dans la seconde moitié du quatrième siècle... il aurait prolongé sa vie jusque sous le règne de Zénon, en 487, et serait mort âgé de plus d'un siècle“.⁴

Chorenei Mózes történeti könyvét, az ő halála után, tovább folytatták és kiegészítették. „A legújabb kutatások szerint“: „...so kann das Geschichtswerk des Mose erst im 8. J a h r h. in seiner jetzigen Gestalt vollendet worden sein“.⁵

De a legilletékesebb „legújabb kutatások“ közt nem szabad megfelekednünk „a legkiválóbb magyar turkológus“-nak, Németh Gyulának, Honf. Kial. c. korszakalkotó művéről sem, ahol ennek a lesepült örmény történetírónak könyvéről a következő chronologiai tájékoztatást nyerjük: „Chorenei Mózes a VII. században kibővített V. századi forrás...“ (Honf. Kial. 195).

Ni-ni! Amikor Németh Gyula szól róla, akkor „V. századi forrás“. Amikor én idézem, akkor — „a legújabb kutatások szerint a IX. század elején keletkezett“. A MNy laikus olvasója, aki a való tényállásokat a rendelkezésére álló segédkönyvekből talán egymás mellé rakni nem tudja, Németh Gyulának fent idézett dialektikájával minden nehézség nélkül arra a mellékösvényre vezethető, ahol Mészáros Gyula úgy tűnik fel, mint aki ezt az örmény kútfőt is (éppúgy mint a többi), „inkább csak hírből ismeri“.

Pedig a valóság szerint itt az történt, hogy a csapdába szorult Németh Gyula inkább a saját maga Xorenac'i-ját rágta el; csakhogy az adatok keserves szorításától megszabadulhasson.

A Georgia élete (grúzul K'art'lis Cxovreba) c. krónikáról is kellett néhány rossz szót mondania. Amit Németh Gyula tud róla (nem árulja el, hogy melyik lexikonból tudja), az elejétől végig csak lesujtó: „...egy a XVIII. században befejezett grúz krónika, mely főleg egy XI. századi igen rossz forráson alapszik“ (MNy 70). Pedig, ha az eredeti krónika valaha

⁴ Moïse de Khorène, Histoire d'Arménie en trois livres. Victor Langlois, Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie. Paris, Tome II. MDCCCLXIX. 47.

⁵ W. Geiger—E. Kuhn, I. m. 481.

is megfordult volna a kezén, a kiadásból látnia kellett volna, hogy synchronismusok alapján a benne feljegyzett történelmi események chronológiája is már a IV. század eleje óta több-kevesebb biztossággal nyomon követhető.⁶ Néptörténeti viszonylatban, különösen a Kaukázus-környéki népekre vonatkozó kútfői értékét — s minket is elsősorban ez érdekel itt — Németh Gyulán kívül eddig senkinek sem jutott eszébe (különösen úgy látatlanban) kifogásolni.

Most pedig a t. olvasótól megkülönböztetett figyelmet kérünk! Németh Gyula ugyanis kiottatásait a következő szavakkal folytatja: „Barhebraeus-t klasszikus szükszavúsággal a VI. századba látszik tenni Mészáros Gyula, holott ez az író a XIII. században élt, s hogy milyen alakban adja a *kazár* népnevet, az lényegtelen: az a kérdés, hogy az ő arab és perzsa forrásai milyen alakban adják“ (MNy 70).

E kiottatást következő adatközlésemnek köszönhetem: „*Chazar, Barhebraeus — VI. század (586/7)*“ (NNy 79).

Sajnálom, de forrásomat kénytelen vagyok itt is a maga egész terjedelmében közölni:

„Prof. Nöldeke macht mich darauf aufmerksam, dass der von mir *Chronologie der alttürkischen Inschriften*, S. 82 ff. mitgetheilte Bericht des Gregor Barhebraeus (*Chron. Syr.*, ed. Bruns und Kirsch, S. 95, 6 ff.) über die Wanderung der Bulgaren wahrscheinlich aus dem verlorenen Schluss der Kirchengeschichte des Johannes von Ephesos (schrieb 585/6 n. Chr.) stamme“.⁷

„... Dadurch aber, dass jene Erzählung auf den Zeitgenossen Johannes von Ephesos zurückgeht, gewinnt sie auch eine erhöhte Bedeutung für die Frage nach dem Ursprung der *Chazaren*. Es ergibt sich daraus, dass der Name derselben bereits im Jahre 585 auch im Römerreiche bekannt wurde, obwohl unsere sonstigen römischen Quellen ihn für diese Zeit noch nicht kennen“.⁸ [Barhebraeus elbeszélésének az 587. évre való datálását l. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. 479.]

„Az általam fentebb Barhebraeus-szal kapcsolatban idézett *Chazar* népnévnek 586/7. évre vonatkozó chronológiájával, azt hiszem, egyszer s mindenkorra tisztázottnak tekinthető. Ezzel szoros kapcsolatban azonban egy másik misztikum még okvetlenül tisztázásra szorul. Az t. i., hogy Németh Gyula-

⁶ M. Brosset, *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle*. St. Pétersbourg, 1849. 6—13.

⁷ J. Marquart, *Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften*. WZKM. Bd. XII. (1898), 198.

⁸ U. o. 199.

nak ez ügyben való tájékozatlansága vajjon őszinte vagy mondvacsinált tájékozatlanság volt-e? Ha ugyanis az ő Honf. Kial. c. könyvében lapozgatunk, a 203. lapon a következő közlésre találunk: „... 586-ban már ismeretes a kazárok neve a Római-birodalomban“. Idézve: „Marquart, WZKM. XII, 198—99“.

Ejnye-ejnye, milyen furesza dolog! Én is pont ugyanebből a forrásból idéztem! (A különbség legfeljebb csak annyi, hogy én a szöveg szerint *Chazar*-t írok, Németh Gyula pedig a szövegben sehol elő nem forduló *kazár* névalakot fedezett fel). Hogy történhetett azonban mégis, hogy amikor Németh Gyula idézi, akkor ez a Barhebraeus 586. évi forrás? Amikor azonban én idéztem, akkor XIII. századbéli író. Sőt Németh Gyula még azt is tudja róla, hogy a *Chazar* népnévre vonatkozólag „arab és perzsa forrásai“ voltak... Ezt a nagy felfedezést valami világnyelven kellett volna megírnia, hogy a tudomány számára örökre megmaradjon. Hadd süljön ki végre már egyszer arról az Ephesosi Jhannesről, hogy „arab és perzsa“ volt!

Ebben az esetben már nem tudom egész bizonyossággal megítélni azt, hogy az itt ismét csapdába jutott Németh Gyula vajjon őszinte meggyőződéssel rágta-e el a sajátmaga Barhebraeus-át, hogy újra szabad levegőre juthasson:..

Fejtegetésemben utolsó helyen egy késői grúz íróra hivatkoztam, aki ugyancsak el merészelt követni azt a neovámberista szemekben megbocsáthatatlan galádságot, hogy a kérdéses nép nevét megint csak a valóságnak megfelelően *chazar* alakban írta le. Ki is jár neki ezért:

„Végül az Alguziani, magyarul Alguziáda (az orosz Algus királyról) egy grúz költői mű a grúz irodalom hanyatló korából (XIII—XVII. század); forrásérték tekintetében méltó az előbbiekhöz“ (MNy 70).

Sohasem kételkedtem abban, hogy a „legkiválóbb magyar turkológus“ Alguzianival fekszik és Alguzianival kel fel. De ha ezen az egyébként privát ügyön kívül, valamit szólni is szeretne róla, — bár erre őt idáig senki sem kényszerítette —, azt tanácsolnám mégis, nehogy valami rissz-rossz lexikonszöveget kelljen olvasói előtt elrecitálnia, vegye kezébe egyszer a történelmi költemény eredeti grúz kiadását orosz fordítással. Azt is megmondom Németh Gyulának az alábbi lapalji jegyzetben, hogy hol találkozhatik vele.⁹ Itt aztán, pontosabb megállapítás alapján, azt is megtanulhatja, hogy felesleges a XIII—XVII. század közt válogatódedit játszania, — mert a törté-

⁹ M. Džanašvili, Izvestija gruzinskich ljepoticej i istorikov o Sjevernom Kavkazje i Rossii, Sbornik materialov dlja opisanija mjest-nostej i plemen Kavkaza. Tiflis, 1897. Vyp. XXII.

nelmi költemény, mondjuk csak meg kertelés nélkül úgy ahogy van: a XV. századból való, ahogyan már a multkor is közöltem.

A mellébeszélésre végül még kiadós alkalmat szolgáltatott Németh Gyulának fejtegetésem egy szemmel látható sajtóhibája is. Az arab írók neveinek felsorolása közben („Ibn Fadhlān, Ibn Mas'ūdi, Istaḡri, Ibn Haukal...“) a szedő tévedésből Mas'ūdi neve elé is kieszede az előtte is utána is látott „Ibn“ szót, amely ezesetben felesleges volt. Kitűnő alkalmul kínálkozott ez a sajtóhiba Németh Gyulának arra, hogy rögtön a „színvonal“-ról akadémiai előadást tartson. Ha már ennyire a szívén viselte ezt az ügyet, megnézhetette volna 29 évvel ezelőtt írt Magna Hungaria c. könyvem 46., 55., 56., 57. lapjait is, ahol szintén ugyanezzel a Mas'udi-val volt — sajtóhiba nélkül — egy és más irodalmi ügyem. Hol volt Németh Gyula még akkor? Vajjon tudta-e még akkor, hogy azt a Mas'ūdi-t a cifraszúrnek az ujjára varrják-e vagy a gallérrára?

Az a bokréta, melyet a fentiekben a valódi tények elferdítéséből kötöttünk és az a lépten-nyomon kifejezésre jutó durva szándékosság, amellyel Németh Gyula tudományos szavahihetőségem lerontásán mesterkedett, — a tudományos hitelrontás tényáhladékat a maga teljes egészében kimerítette. Ha valaki a gazdasági életben merészelné ehhez hasonlót cselekedni, — pl. egyik szatócs a másik szatócs ellen —, arra hitelrontás vétségének elkövetéseért irgalmatlanul ráolvasnák a törvényt.

A tudományos életnek is megvannak a maga törvényei. S bár paragrafusait eddig még codexbe nem foglalták, ezt a meg nem írott törvénytárt a tudomány etikájának hívják. Tudja és tiszteli ezt mindenki, aki a tudományhoz méltó szerénységgel könyvet, papirost és tollat vesz kezébe. Aki ez ellen vét, az önmagát ítélte el!

2. „Érdemi“ hozzászólás. A végefogyhatatlanul bugyborékoló mellébeszélés közül nagy ügyel-bajjal tudtuk csak a következő érdemi hozzászólást kiválogatni: „A kazárban a szókezdő velaris *k* aspirált volt; ezt mutatja a *kayan* kazár megfelelője, mely arab forrásokban *ḡāqān*, bizánci forrásban *ḡayānos* alakban maradt ránk, s ezt mutatja az örmény forrásban reánk maradt *t'engri-ḡan* kifejezés *ḡan* < *kan* szava. Nincs ebben semmi furcsa: a besenyő törzsnevekben is *ḡaqo*-alakban van meg a *kara* 'fekete' szó, s a besenyő *Χοιόν* törzsnév *x*-ja is kétségkívül *k*-ra megy vissza“ (MNY 68).

Németh Gyulának a besenyő *ḡaqo*- (= *kara* 'fekete?') és *Χοιόν* névrésszel illetve tulajdonnévvel kapcsolatos „kétségkívül“-i fikcióit az őstörténetkutatás minden károsodása nélkül kirekeszthetjük vizsgálódásainkból. Amit róluk mond, az nem egyéb, mint önkényes és igazolhatatlan istenbizonykodás,

melynek képzeletbeli vézna gyökérszála egyedül a pánturk hit talajában lötyög. Hittani kérdésekkel azonban ezúttal nem foglalkozhatunk.

Megszívlelésre méltóbb azonban Németh Gyula következő sorsdöntő kinyilatkoztatása: „A kazárban a szókezdő velaris *k* aspirált volt“.

Ha jól értjük Németh Gyulának ezt az állítását, főleg a segítségül hívott példák (*χāqān*, *χan*) tanúságára támaszkodva, úgy látszik, azt akarná mondani, hogy a khazar nyelvben a szó kezdetén exploziv képződésűnek nevezhető medio- vagy postpalatalis (= velaris) *k*-hang nem volt. Ezek helyett ellenben, mint ahogy a khazar *χāqān* és *χan* szavak hangtani alakjára hivatkozik, a szókezdetben mindenütt szabályszerűen fellépő medio- vagy postpalatalis spirans *χ*-hangoknak kellett volna lenniök. [Nem hallgathatjuk el, hogy Németh Gyula állítása és felhozott példái sehogysem fedik egymást. Ő ugyanis szinte törvény gyanánt feltüntetett fenti kijelentésében hehezetes („aspirált“) velaris *k*-ról (= *k*) beszél. Neki is tudnia kellene azt, hogy ez a hang bármennyire aspirált volna is, mégis csak exploziva. Felmutatott példáinak szókezdő *χ*-ja ellenben egytől-egyig spirans. Minőség tekintetében tehát itt két külön csoportról van szó. Mi célból kellett Németh Gyulának olvasói előtt ezt a két különálló mássalhangzócsoportot ily zavartkeltő módon összekavarnia?]¹⁰

A hiteles khazar nyelvmaradványok közt azonban nem soká kellett kereshelnünk, hogy a t. olvasót „a legkiválóbb magyar turkológus“ fennem hirdetett dogmájának esetleges hatása alól kiszabadítsuk. Leírunk egymás mellé néhány ide tartozó, — bár megint csak igen destruktív természetű példát:

„Kétféle khazar van; az egyik khazar fajt *kara* *χazar*-nak hívják, ezek annyira sötét barnák, hogy majdnem oly feketék, mint az indiaiak...“ Ibn Fadhlan' MHK 214., 216; Istaxri MHK 230., 235. — Vö. török *kara* „fekete“.

A khazar fő-király helytartójának „helytartója a *kandar* *χākān*“ (Kuun G. átírásában „*kender khākān*“). Ibn Fadhlan' MHK 215., 218.

„A khazarok ruházata a *kurthak* és *kaba* nevű ruha“ Istaxri MHK 230., 235—6. stb.

Egymásután négy esetben (— pedig még több példánk is van rá!) szabályszerű khazar „szókezdő velaris *k*“-val állunk szemben, melyre, a sors különös játéka folytán, sem Németh Gyula, sem senki más nem foghatná rá, hogy (a Németh Gyula által feltüntetett értelemben) „aspirált“(?) volt. Mindegyiket

¹⁰ Mi célból? Azért, hogy ama bizonyos kétesértékű **kaz*-(?) „kóborolni“ igével, s ennek letagadhatatlanul exploziv jellegű szókezdő *k*-jával a *χazar* népnév megfejtése érdekében továbbra is manipulálhasson.

élesen meg kell különböztetnünk a szókezdő palatalis spirans χ -tól. Két példában ugyanis (*kara xazar* és *kandar xākān*), ahol a „szókezdő veláris *k*” és a szókezdő palatalis spirans χ - egymás mellett van meg, ez a két mássalhangzó minőség tekintetében élesen szemben áll egymással. Ki hitte volna, hogy a khazar nyelv hangtanának ez az anti-neovám-bérisztikus velleitása ilyen karakán formában mer kifejezésre jutni...?

Ismerte-e vajjon Németh Gyula ezeket a (nem nehezen hozzáférhető) khazar nyelvmaradványokat? Ha nem ismerte ezeket, hogy merészelt a khazar hangtani jelenségekről a MNy olvasói előtt ilyen határozotthangú kijelentéseket tenni? Ha pedig talán mégis ismerte volna, — akkor milyen szándék vitte rá, hogy azokat egytől-egyig elhallgassa, és laikus olvasóit ezáltal tévútra vezesse?

A *xan* < *kan* (?) analógiának laikus olvasói előtt való megvillogtatásával hasonlóképen kínos kelepcebe került. Tudja-e Németh Gyula azt, hogy ennek a méltóságnévnek szókezdő palatalis spirans χ -val való *xan* alakja a sien-pi nevezetű népköteléknél már a Kr. u. 200 körüli időben megvolt? A toba nevű népköteléknél, ugyancsak azonos *xan* alakban, 312 körül szintén kimutatható.¹¹ „Szókezdő veláris *k*”-val, *kan* alakban ellenben, már csak jó félezer esztendővel később tűnt fel a kök-türk feliratokban. A kimutatható valóság tehát az, hogy a *xan* alak a régiebb. A kök-türkben ugyanis szókezdő palatalis spirans χ - nem volt. Az idegeneredetű jövevényszó χ -ját, a kök-türk hangrendszer követelményei szerint, *k*-val kellett behelyettesíteniök.

Ugyanez a perdöntő formában megnyilatkozó jelenség játszódott le a kök-türk *katun* „die Frau des Chans” esetében is. E szintén idegeneredetű (iráni) jövevényszó elsődleges alakja a szogd *xwatēn* „királyasszony” Gauthiot-Benveniste I, 149. II, 221.¹² Itt is egy explozív *k*-val való behelyettesítés történt, minél fogva senki előtt sem kérdéses ma már, hogy ez a laikus turkológusok szemében talán elsődlegesnek látszó *katun* szók az újabb.

Tudta-e mindezeket „a legkiválóbb magyar turkológus”? Vagy, nem tudni miféle szándékkal talán ezeket is elhallgatta türelmes és laikus olvasói előtt?

Németh Gyulának mindefajta „aspirált” vagy nem aspirált kísérleteivel szemben — egyébként az egész kérdést lényegében és gyökerestül maguk a néptörténeti rideg realitások döntik el. Nem hitre és hiszékenységre felépített spekulatív

¹¹F. W. K. Müller, Uigurische Glossen, OZ VIII (1919/1920), 313.

¹²F. W. K. Müller, I. m. 313.

alapon szabad ezekhez a problémákhoz nyúlni. Ellenben ha egy-egy efajta kérdés vizsgálata közben elegendő néptörténeti reális adat áll rendelkezésünkre, hozzá szabad fogunk a megfejtés munkájához. Ha ilyesmi a kezünkben nincsen, meddő ál-tudományoskodással kár bárkinek is önmagát és másokat hitegetnie.

A *khazar* népnév¹³ keletkezésének, eredeti jelentésének, ethnikai tartalmának és chronológiájának kérdése, — ha minden előítélet nélkül vesszük elemzés alá —, azon kiváltságos és nem túlságosan nagyszámú esetek közé tartozik, melyekben az egykorú kútfők néptörténeti értékű feljegyzései különösképen segítségünkre szolgálnak. Abban a meggyőződésben vagyok, hogy ha ebben a kérdésben, csakúgy mint a népvándorlás korának egyéb kérdéseiben is, a kutatók nem értéktelen a priori feltevésekkel szórakoztak volna, hanem a néptörténeti realitások felkutatásával, egymás mellé rakosgatásával s az így leszűrhető eredmények tárgyilagos megállapításával foglalkoztak volna, akkor a népvándorlás korára nem borulna már az a khaotikus homály, amely az idetartozó kérdések tekintetében a tisztánlátást jóformán lehetetlenné teszi.

Próbáljunk tehát ez esetben megszabadulni minden eddigi erőszakoskodó kísérlettől, a tudatalattiságunkba vagy tudatunkba befészkelődött és pusztán csak tekintélyi alapokon álló elméletektől, és nézzük meg elfogultság nélkül, hogy mit mondanak a kútfők!

Mas'ūdī „Kitāb at-tanbih va 'l isrāf“ c. könyvében a *khazar* népnév eredetéről a X. század köztudatának következő igen érdekes megnyilatkozását hozza tudomásunkra: „... a *khazar*-ok, kiket turk nyelven *sabir*-oknak, perzsául *khazarān*-nak neveznek...“¹⁴

Tudni kell itt, hogy a *khazar-ān* népnév a perzsa *-ān* többes-képzővel bővült szóalak, s jelentése annyi, mint: *khazar*-ok.

Az értesítés tartalma világos. A közlést kétféleképpen érteni nem lehet. Eszerint a X. század folyamán a Kaukázusvidéken köztudomású volt, hogy az ott élő és turk nyelven *sabir* (*sabir*) néven ismert népköteléket „perzsául“ nevezték *khazar*-nak. Vagyis ennek a népköteléknek volt egy a perzsák által adott idegeneredetű neve, s ez volt: a *khazar*. A népmegnevezéseknek ez a kettőssége egyébként igen gya-

¹³ Azért írom *kh*-val e népnevet, mert így szerepel a legrégebbi forrásadatban is; azonkívül pedig ennek az írásmódnak a magyar tudományos irodalomban már bizonyos hagyománya van.

¹⁴ Vö. gróf Kuun Géza, Gurdēzi a törökökről. KSz II (1901), 265. — Kuun G. fordításában a „turk nyelven“ (*bi'l turkijja*) helyett a „törökül“ kifejezés foglaltatik. Erre a *turk-török* kérdésre legközelebb visszatérek.

kori, sőt csaknem általános jelenséggént ismeretes a néptörténetben.¹⁵

E perzsa eredetű megnevezéssel kapcsolatban, már mult-kori fejtegetésem során (NNy 82) rámutattam azon körülményre is, hogy a X. század arab írói, kortársaik köztudatából merítve, tudták azt is, hogy ez a *χazar* tulajdonnév eredetileg földrajzi megnevezés volt. Ibn Fadhlān azt mondja: „*χazar* egy égalj neve...” (MHK 212). Istaxri szerint: „Ami a *χazar* nevet illeti, ez egy tartomány neve...” (MHK 223).

Így most már helyes nyomon vagyunk. A kútfőkből megtudtuk, hogy ez a megnevezés perzsa eredetű, s jelentésére nézve egy bizonyos tartomány megnevezésére is szolgált.

A következő lépés tehát természetszerűen a perzsa szókincs területére vezet. Itt aztán ezt a szótári adatot találjuk: új-perzsa *χazar* „Name of a district in Turkistān; name of a province in Gilān; the inhabitants of the shores of the Caspian”. Steingass 459.

Vagyis az iráni világ két egymástól távoleső tartományt is nevezett *χazar*-nak. Az egyik az Oxus-Jaxartes vidékén (azaz Turkesztánban) volt, a másik a Kaspi-tenger délnyugati szögletében, Gilānban terült el. Ezenkívül a perzsák még „a Kaspi-tenger partvidékének lakói”-t is *χazar*-nak nevezték. A tulajdonnevet Firdausi korában az iráni irodalomból már igazolni lehet.¹⁶

Úgy érzem, hogy a *khazar* népnév eredetének kérdésében, e száraz néptörténeti adatok közlése után, pontot lehetne tennem. A további következtetések levonását, minden vonatkozásban rábízhatom most már magára az elfogulatlan olvasóra.

Egy dolgot azonban mégsem hagyhatunk itt említés nélkül. Leplezetlenül rá kell mutatnunk arra, hogy az alkotóelemeire fentebb szétzedett ál-tudományoskodást, néptörténeti való tényállások nem ismerését, ahol lehet elhallgatását vagy elferdítését, a generálkulesként forgatott török nyelven lépten-nyomon elkövetett erőszakoskodást, és Vámbéry egyszer már elbukott ideológiájának tehetségtelen epigonok részéről való kisajátítását és felelevenítését nevezzük mi rövidség kedvéért — *neovámbérizmus*nak. Kevés kivétellel ugyanazok a jó félévszázad előtt Vámbéry nevével kapcsolatba hozott aberrációk ezek, melyeket az ú. n. ugor-török háború idején Budenz ostorozott.

A háború okai jobbára most is ugyanazok. A különbség

¹⁵ Ugyanezen néptörténeti adatnak teljesen ferde szemszögből való beállítását l. Németh, Honf. Kial. 204. és J. Marquart, WZKM XII, 193.

¹⁶ Ferd. Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg, 1895. 171.

legfeljebb annyi, hogy a hadállás változott. Az ugor-török háború idején Budenz József a Magyar Tudományos Akadémia sáncái mögül és akadémiai segítőcsapatokkal harcolt a tudománytalan vámbériszmus ellen. Ma... az Akadémia kiadványaiba befurakodott és az Akadémia támogatásával megjelenő folyóiratokban dédelgetett neovámbériszta tudománytalanságot és módszertelenséget — kívülről kell ostromoznunk.

És, ennek a neovámbériszmusnak képviselői fába szorult ujjal forgolódhatnak úgy, ahogy akarnak, levegőben lógó kísérletezésüket ostromozni fogjuk mindaddig míg a nemezis és a teljes csőd ezen az ál-tudományon is végérvényesen be nem teljeseedik!

3. Személyeskedés. Az ezen fejezet alá foglalható válaszom rövid lesz.

Németh Gyula az ő több alkalommal megismételt durva és otromba személyeskedéseivel hiába próbál az uccára kihívni, — erre a nyelvöltögető párviadalra a kesztyűt nem veszem fel. Erről a nemtelen fegyverről, ez esetben az ő javára, lemondok!

(Folytatjuk.)

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug.) — Pseudotürkische Volk- und Personennamen. III. — Gyula Németh möchte um jeden Preis den Wert jener Quellen herabsetzen und ihre Glaubwürdigkeit anzweifeln, in denen der Name der Chasaren mit *kh* geschrieben wird. Hierfür produziert er jedoch nur Invectiven; denn seine Bemerkungen widersprechen nicht nur den Tatsachen, sondern auch seinen früheren Ausführungen. Die Chasaren sollen nach ihm das velare *k* aspiriert gesprochen haben und dieses *kh* soll dann in arabischen und byzantinischen Quellen durch *χ* wiedergegeben worden sein. Diese allzu eigenartige Theorie wird unter anderem durch den Nachweis gestürzt, dass in diesen Quellen bestimmte chasarische Wörter konsequent mit *χ* andere hingegen, ebenso folgerichtig — und sogar beide neben einander — mit *k* geschrieben werden. Der Name *Chasar* ist als geographischer Name auf verschiedenen iranischen Gebieten nachzuweisen; folglich kann der Ursprung dieses Namens auch deswegen nicht im Türk. gesucht werden.

Egy turkológus magyar őstörténeti kalandozásai

A turkológia, valamint a magyar őstörténet kedvelői nem csekély meglepetéssel állapíthatták meg a Magyar Nyelv ez évi első füzetéből (XXXV. 63–71), hogy Németh Gyulának újra megjött a hangja; pedig úgy látszott, mintha folyóiratunk múlt évi 1–3. számú füzetének megjelenése után kiváió turkológusunk